

עגלת קפה

התרבות היהודית המודרנית עוצבה בין השאר בבית הקפה. מחקר חדש מגולל את סיפורה של תרבות בתי הקפה היהודית דרך תחנותיה השונות, ומשרטט מרחב מאתגר שעשוי להזכיר את בית הכנסת / **זודי פויכטונגר**

הפילוסוף היהודי־צרפתי עמנואל לוינס הצביע בחיבורו "תשע קריאות תלמודיות" על בית הקפה כעל מקום שהוא "מקור הרוח" החבי רת: לא פחות. "בית הקפה", לדידו של לוינס, הוא "אינו מקום, הוא לא־מקום עבור לא־חברה, עבור חברה בלי מחויבות הדדית, בלי דאגה למחר, בלי עניינים משותפים, חברה לבליו".

בספרו של פרופ' שחר פינסקר הברכים מוצגים במהופך. בית הקפה, אליבא דפינסקר, הוא לא רק מקום לבטלה וללא־חברה, אלא אחת מאבני הדרך שתרמו לעיצובה של החברה והתרבות היהודית המודרנית. כדי לבסס את טענתו שואל פינסקר את המושג הגיאוגרפי־תרבותי "דרך המשי", הלא היא דרך הסחר המפורסמת שהחלה באסיה ונמשכה עד אירופה ואפריקה, ובהשראתו משרטט את "מפת הדרכים" של התרבות היהודית המודרנית, הנארגת דרך נקודות ציון גיאוגרפיות. דרך זו, לרבריו, היא "מטאפורה מרחבית לתיאור רשת של גיידות, של בתי קפה עירוניים קשורים זה בזה, אשר שיחקו תפקיד מרכזי ביחסי החליפין היצירתיים של המודר" רנה היהודית בתקופה זו של הגירה ועיוור". פינסקר מציג תקופה שגמתחת על פני כ־150 שנה, נפרסת על פני ערים מרכזיות באירופה ובארה"ב שבלטו בריכוז הנוכחות היהודית בהן, ומסתיימת בתל־אביב. זוהי תקופה שבה עוצבה והתפתחה התרבות היהודית המודרנית, שנעה ממזרח למערב בויקה לתנועת ההגירה היהודית.

כדי להבין את ייחודו של בית הקפה כזירה תר־בותית מודרנית, נעזר פינסקר ברעיון "המרחב השי־יש", המייצג זירה גיאוגרפית תחומה שמשמשת מעין "מרחב מתווך ומכיל" בין לפחות שתי תודעות ציבוריות. במילים אחרות, בית הקפה אינו משקף בטלה אל מול יצרנות, כפי שהציג זאת לוינס, אלא הוא זירה מכילה ומתוככת בין "אנשים הרוצים להיות לברים", בשעה שהם "קוקים לשתפים לברידות". בית הקפה משקף את הפער שבין תרבות האליטה לתרבות ההמון (פער שמתואר בצבעים עזים בהקשר של בתי הקפה בנטו ורשה), ובין הגברי לנשי (לאה גולדברג כדמות נשית חריגה במרחב הגברי). רכיבים אלו ואחרים מוצגים בירי פינסקר כנדרכים בעיצובו ופיתוחו של היהודי המודרני, אשר מבקש להתנתק מתרבות השטטעל והממסד הדתי האורי־תודוקסי מחד, ומנסה לסלול לעצמו נתיב תרבותי ייחודי בעולם המודרני, החילוני והמתחדש, מאידך.

פינסקר, חוקר ספרות ותרבות יהודית רב־לשר נית באוניברסיטת מישגן שבארה"ב, מתאר את התפתחותן של "תחנות הקפה" שב"דרך המשי" לא רק באמצעות סקירה היסטורית ובהינה סוציולוגית של יושבי הממשיים, אלא גם מבחינה ספרותית. גיבוריו אינם רק האמנים ואנשי העט, אנשי ספר, עיתונאים ואינטלקטואלים, שפקדו בפועל את בתי הקפה, אלא גם דמויות ספרותיות, פרי עטם של

עם הספל
בתי קפה מודרנית
יהודית מודרנית
שחר פינסקר
תרגום: מתוך קמיונר
מאגנט, 2024,
עמ' 369

בין בדידות לשותפות, בין אליטה להמון ובין הגברי לנשי. בית קפה בתל־אביב, 1957. צילום: פריץ כהן, לע"מ

דרגני. המרחב הציבורי התחלף ברשתות חברתיות. המפגשים טעוני התוכן, רוויי שיח תרבותי ואתגר אינטלקטואלי, הפכו למפגשי זום חוצי גבולות ומי בטלי משמעות גיאוגרפית. האם איבר בית הקפה את ייחודו?

פה ושם עדיין אפשר למצוא בתי קפה שמש־משים כמה לדיונים ספרותיים ואינטלקטואליים, או כאלה שמהווים זירה ל"פרלמנטים" העוסקים בענייני היום הציבוריים. תופעה מרתקת לא פחות היא הקמתם של בתי קפה לאו דווקא במרכזי העי־רים אלא בנקודות פריפריאליות, אשר גם בהן מתרחשת פעילות תרבותית (ערבי שירה ומוזיקה, מפגשים עם אנשי רוח ועוד).

באופן אישי אני משתדל מדי פעם לשבת בבית קפה לפרק זמן של שעה. מבחינתי זו הודמנות מצוינת להתנתק מהעולם ולהיכנס ל"בועה" המאפשרת לקרוא ולכתוב. מה יש בו בבית הקפה שמאפשר את הניגוחות הארעית הו? האם זה רק הקסם שבריה (ובבית הקפה הסי־פציפי הוה בירושלים, ריח טחינת הקפה משכרי)? המוזיקה האווירה? דומה שכולם ביחד מתע־רמכים לכדי תמהיל מיוחד שמקנה למקום את מעמדו הייחודי.

עושה רושם שאם במהלך מאה וחמישים השנים שנסקרו בספר, שימש בית הקפה מעין בית לאלו שביקשו לייסד זהות יהודית מודרנית, כיום הוא "מסתפק" בתפקיד צנוע יותר: טיפוח תרבות איני־דיווידואלית. לעיתים הוא ביתם של "הנדיידים", כפי שכינה אותם ד"ר גריי טאוב, ולעיתים הוא נועד לאלו המבקשים פשוט שקט מהמולת הרחוב, לשבת בניחותא, ליהנות מקריאת ספר ולשתות "הפוך קטן".

שבאודסה, ומספר את סיפורן של דמויות ספררי־תיות נשיות שאתגרו את הלך הרוח הגברי באותה תקופה. לאה גולדברג משמשת לו דוגמה מובהקת לדמות ייצוגית ייחודית בתוך הנוף התרבותי התל־אביבי, ועוד ועוד.

קשה שלא להשוות את האתגר התרבותי־סרי־ציולוגי של בית הקפה עם האתגר המגדרי בבית הכנסת – החל משאלת הישיבה המעורבת, עבור במיקומה של האישה בחלל המקודש וגובה המחי־צה, וכלה במעורבותה בפעילותו השוטפת של בית הכנסת. חבורות בתי הקפה ובתי הכנסת – המעי־צבות ומשקפות תרבות ייחודית ומנהלות כללי־משחק משלהן – מאתגרות, כל אחת בדרכה, באותן סוגיות חברתיות.

פינסקר, כאמור, יוצר את "דרך המשי" של התרבות היהודית המודרנית, דרך אודסה, ורשה, וינה, ברלין וניו־יורק. לקראת סיום חיבורו הוא מספר בכמה משפטים על בתי הקפה של ירושלים (באמצעות הסופר אהרן אפלפלד), אך נרמה לי שהיה מקום להקדיש ולהרחיב יותר על בתי קפה כגון "הרמון", "אירופה" ו"טעמון", שגם להם חלק בעיצובה של התרבות היהודית המתחדשת. חלקם הנביחו את "הבועה" האירופית הקלאסית, ובכך אפשרו לעולי העלייה החמישית ליהנות מכמה רגעי חסד בתוך הלבנט – סבי וסבתי, שעלו מגרמ־ניה בשנות השלושים, מעולם לא ישבו בהם דווקא בגלל "הניחוח" הגרמני שממנו ברחו – וחלקם היו למקום מפגש של חיילי המנדט הבריטי ותומכיהם.

ניידים ונינוחים

בסיום ספרו תודה פינסקר על מקומו של בית הקפה בנוף התרבותי והחברתי בעולם הפוסט־מ־

זה בית הקפה היה מבשרה של האמונה הליברלית שהחברה יכולה לתפקד בדרך מסודרת, ללא צורך בהתערבות המתמדת של המדינה הסמכותית".

רק במקום כמו בית הקפה יכול יעקב מנדל, היהודי הבורד והתמהוני בעל הזיכרון הפנומני־לי המאתר ספרים ישנים, גיבור סיפורו של סטפן צוויג "מנדל של ספרים", לשבת במשך שלושים שנה ליד אותו שולחן בקפה "גלוק" בווינה ולנהל את רשימותיו באין מפריע. ההקבלה בין בית הקפה

לבית הכנסת היא בעצם האפשרות לקיים מרחב ציבורי אלטרנטיבי, אחר ושונה, "פנימי" ומנותק ממה שמתקיים ב"חוץ": שיחה חופשית בין שווים, לא מוגבלת ולא נשלטת, בשפה וכתבים משלו, מחוץ לעינה הפקודה של הממסד החברתי והפוליטי.

וזהו גם הסיבה לכך שהמסרטים בארצות האסלאם, שלבתי הקפה בהם מקדיש פינסקר פרק מיוחד, לא אהבו בלשון המעטה את בית הקפה, דווקא משום שהוא היה מחוץ ל"דראר" הדתי־שלטוני.

גברים לקפה, נשים לסלון

באותו הקשר של מעמד חברתי, אי אפשר שלא להתרשם מסוגיה נוספת שמעסיקה את פינסקר: מקר־מה של האישה במרחב הציבורי בכלל, ובבית הקפה בפרט. שני מוסדות תרבותיים התפתחו במהלך מאי־תיים השנים האחרונות באירופה – הסלונים ובתי

הקפה. הסלונים נוהלו על ידי נשות החברה הגבוהה, כפי שתיאר עמוס אילון בספרו "רקואים גרמני". בית הקפה, מאידך, היה מרחב גברי. זאת ועוד, ישיבתה של אישה בבית קפה נתפסה כלא צנועה ולא אריאה.

פינסקר עוסק בסוגיה המגדרית בכל אחת מן הערים שבהן פרחו בתי הקפה. הוא מייטיב לתאר, לדוגמה, את רעיון "עזרת הנשים" בקפה פאנקוני

הסופרים, אשר בית הקפה היה הזירה המרכזית או המעטפת לעלילה שלהם. בכך שוזר פינסקר את המציאות והבריה, את הריאליה והדמיון לכדי מארג מרתק של "המרחב השלישי".

המשטר האסלאמי פחות התחבר

האנתרופולוג ויקטור טרנר הצביע על הלימיי־נליות, הספיית, המתארת מעבר מסטטוס אחד – הותי, גיאוגרפי או זמני – למשנהו. המעבר מחולל שינוי תודעתי ותובע מהאדם לנתק עצמו מהסטטוס הקודם ולהחיל על עצמו את כללי ההתנהגות של הסטטוס שאליו נכנס. בתוך המצב הסיפי מתרחש תהליך שבו ההבדלים שהיו חלק מואפייני הסטטוס הקודם, נמחקים: כולם הופכים להיות שווים, אחידים. "הקומיוניטאס", כהגדרת טרנר, היא החברה החדשה הנוצרת במצב הסיפי. למעשה זו קהילה בלתי מובי־נית, או מובנית באופן בסיסי, נטולת שונות חברתית באופן יחסי, שבתוכה מתקיימים לעיתים יחסי אחווה של פרטים השווים בדרגתם ומוצייתים, כחברה וכי־חידים, לסמכותם הכללית של "הוקנים".

לענייננו, בית הקפה כ"מרחב השלישי" הוא למעשה אותו "מצב לימינאלי" שבו עוסק טרנר. בית הקפה הוא זירה דיאלקטית. הוא גם חלק מהמי־רחב הציבורי (public sphere) וגם מנותק ממנו. זהו מקום שבו מתיימר האדם לעבור סוג של שטמור־רפואה, שינוי של מצב נתון וקיים, והפיכתו למשהו־מישהו תודעתי אחר.

מקריאת ספרו של פינסקר מתברר שהאתגרים שעמדו בפני תבורת מתכנסי בית הקפה המבקשת לעצב את התרבות היהודית החילוגית, "מהרהרים" אתגרים שאיתם מתמודדים מתפללי בית הכנסת, כמוסד המייצג של התרבות היהודית המסורתית. אציין כאן שניים מהם שפינסקר נוגע בהם – האתגר המעמדי והאתגר המגדרי.

בית הכנסת ובית הקפה מאופיינים לא רק כזירות ציבוריות בתוך המרחב הציבורי, אלא גם כהיותם "שוברים" את ההיררכיה החברתית המקובלת ומתנהלים על פי כללי משחק שונים מהמקובל "בחוץ". בעוד המרחב הציבורי משקף את הפעי־רים המעמדיים שבין עשירים לעניים, בין המרכז־לשוליים החברתיים, הרי שבית הכנסת ובית הקפה מייצגים כל אחד, לפחות מבחינה תיאורטית, פוטי־נציאל של שוויון מעמדי.

מעמדו החברתי של האדם המקנה לו זכויות "בחוץ", אינו רלוונטי כאשר הוא נמצא "בפנים", בבית הכנסת, ונספר כאחד מתוך מניין. כאן כולם שווים, "כל אחד קול אחד". גם בית הקפה הוא מרחב שמאפשר סוג אחר של שיח והתנהלות חברתיים, כפי שתיאר פרופ' שמואל פינר, מהבולטים בחוקרי המודרנה היהודית: "שיחות בתי הקפה היו חופשיות וללא כללים קבועים מראש... בניגוד לבתי המרזה, ובתי הקפה לא היו קשורים לפשע ואלימות... במובן